

КОНТАКТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ З НОВОРОСІЙСЬКОЮ ГУБЕРНІЄЮ (В КОНТЕКСТІ АНЕКСІЇ КРИМУ)

Кючук-Кайнарджийський мирний договір відкрив Російській імперії вихід до Чорного моря і створив передумови для приєднання у 1783 році Криму. Інтереси Росії до певної міри розходилися з позицією Речі Посполитої. Разом із тим, вищі посадові особи двох держав намагалися налагодити тісні контакти між собою. Важливим пунктом у цих взаєминах став Херсон.

Ключові слова: Річ Посполита, Російська імперія, Новоросійська губернія, Херсон, Григорій Потьомкін.

Küçük-Kaynarca Peace Treaty opened Russian Empire outlets to the Black Sea and created conditions for Crimea annexation in 1783. Russia's interests to some extent were differ with those of the Commonwealth. However, senior officials of the two countries tried to establish close contact with each other. An important point in these relations became Kherson.

Ключевые слова: Речь Посполитая, Российская империя, Новороссийская губерния, Херсон, Григорий Потемкин.

The Treaty of Küçük Kaynarca gave to Russian Empire outlets to the Black Sea and created conditions for Crimea annexation in 1783. Russia's interests to some extent were differ with those of the Commonwealth. However, senior officials of the two countries tried to establish close contact with each other. An important point in these relations became Kherson.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Russian Empire, Novorossiysk province, Kherson, Gregory Potemkin.

У сімдесятих і восьмидесятих роках XVIII століття наступили корінні зміни в розстановці сил на південно-східному напрямі Речі Посполитої. Триваюча впродовж 1768-1774 років російсько-турецька війна між іншим допривела до підписання Кючук-Кайнарджийського мирного договору та визнання Османською Портою незалежності Кримського ханства і підпорядкування цариці Катерині II територій між Дніпром і Бугом. Цей мир не задовольняв ні Росію, яка мала значно ширші апетити, ні Туреччину, яка не була задоволена угодою 1774 року. Необхідно мати на увазі, що жодна з європейських держав не визнала наслідки тих домовленостей. Успіхи Катерини II та її подальші плани стосовно Туреччини сприймалися в Лондоні із зростаючим занепокоєнням, однак на противагу аргументу сили російської зброї всякі дискусії стосовно утримання status quo в регіоні були безперспективні [1]. У 1783 році

відбулася анексія Росією Криму¹, що викликало занепокоєння не тільки в Стамбулі, але й в інших європейських столицях.

Російська експансія несла за собою колонізацію Новоросійської губернії (тобто територій, анексованих у 1774-1783 рр.), якою керував Григорій Олександрович Потьомкін², що заснував свою резиденцію у Херсоні [3, s. 287-346]. Підлеглі території заселяли селянами з російських губерній, переважно з

¹ Нажаль, у новому підручнику з історії України, який вийшов у Польщі, авторства Ярослава Грицака, йдеться про приєднання Криму Росією і про ліквідацію ханату вже в 1774 р. [2]

² Григорій Олександрович Потьомкін (1739-1791), державний та військовий діяч, граф (з 1775 р.), генерал-фельдмаршал (з 1784 р.), князь Таврійський (з 1787 р.), фаворит російської імператриці Катерини II. У 1774 році Г. О. Потьомкіна призначено генерал-губернатором Новоросійської губернії, з 1783 р. керував Катеринославським намісництвом. Похований у Свято-Катерининській церкві міста Херсона.

Орловської, Курської, Тамбовської і Нижегородської, а також іноземцями: німцями, французами, шведами, особами які прибули з Речі Посполитої та іншими [4].

Місто Херсон було засноване за указом Катерини II від 18 червня 1778 року на березі Дніпра і названо на честь стародавнього Херсонесу Таврійського. Головним будівником Херсона 25 липня 1778 року було призначено морського інженера генерал-цехмейстера Івана Абрамовича Ганнібала. 15 жовтня він прибув до Херсона, а 19 жовтня в його присутності були закладені фортеця, місто, а також два корабельні елінги. 26 травня 1779 року в Херсоні було закладене перше судно для Чорноморського військово-морського флоту Росії – 66-гарматний фрегат «Слава Катерини», про що І. А. Ганнібал сповістив князя Потьомкіна. Далі у листі він відмітив, що ще три корабельні елінги готові для закладки на них суден. Фрегат було урочисто спущено на воду вже 16 вересня 1783 року. 12 вересня 1779 року в листі Ганнібалу з адміралтейства про переведення до Херсону суден Донської флотилії було вперше згадано херсонський порт. Також активно йшли земляні роботи у фортеці – риття ровів та насипання валів, встановлення на них гармат. В середині фортеці розміщувалися казарми, майстерні, порохові льохи, склади, монетний двір. Поряд будувалося приміщення адміралтейства, яке було відкрито у Херсоні в 1785 році. У травні 1783 року у зв'язку із від'їздом І. А. Ганнібала до столиці головним будівельником флоту в Херсоні було призначено віце-адмірала Федота Олексійовича Клокачова. У липні того ж року капітан Пустошкін, відряджений для визначення фарватеру Дніпра, доповів, що фарватер знайдено і прокладено вільний шлях до моря. Місто, засноване як база Чорноморського флоту, розвивалося і як торговий порт. У 1782 році в Херсоні були відкриті банківська контора і митна застава. В цьому ж році до херсонського порту увійшло перше торговельне іноземне судно – купця Антуана з Франції, який у 1784 році відкрив у Херсоні торговельну фірму. Кораблі цієї фірми встановили безпосередні торгові зв'язки Росії з Францією через Чорне море. 22 лютого 1784 року Херсону було надане право безмитної торгівлі – «порто-франко», що пожвавило торговельну діяльність у місті. У Херсоні відкриваються Австрійське і

Неаполітанське консульства, великі австрійська і польська торгові фірми. За відомостями 1784 року більше 200 російських та іноземних суден були зайняті торгівлею через Херсон. Місто швидко розросталося (у 1782 році нараховувало 10 000 мешканців), вже у 1783 році Херсон став центром повіту, а в 1803 році – столицею губернії [5].

Після територіальних надбань у результаті конфліктів із Туреччиною настав час впорядкування кордонів (демаркації) між Річчю Посполитою і Новоросією. Тож Херсон і Новоросійська губернія в цілому об'єктивно стали предметом зацікавлення (розвідки) української і подільської дивізії, перш за все як місця зосередження в тому регіоні російського війська. Цікавість посилювалася зв'язком Новоросійської губернії із князем Потьомкіним, який у 1781 році увійшов до угруповання керівників антикоролівської опозиції – великого коронного гетьмана Францішка Ксаверія Браницького. Влада Речі Посполитої також була заангажована в процеси, пов'язані з чорноморською торгівлею. Зрештою, в 1783 році виникла необхідність збору інформації про епідемічну загрозу з херсонського напрямку.

Дані питання не зовсім докладно описані в спеціальній літературі [6; 7; 8; 9] і тому вимагають поглибленого джерельного дослідження. Нами будуть розглянуті, по мірі можливості перевірені, а часом і полемічні судження, запропоновані деякими авторами.

Комісія із погодження кордонів розпочала роботу 15 лютого 1780 року у Крилові, а завершила її 17 лютого 1781 року в Турії³. Її діяльність описав віце-регент летичівський і війська червоноградського Ігнацій Ігнатовський [11]. У роботі комісії інтереси поляків представляли генерал-майор Кароль Скарбек Мальчевський⁴ і тоді майор (пізніше генерал)

³ Вацлав Щигельський повідомив, що договір, фіксувавший кордон вздовж південної частини Нової Сербії, до гирла річки Жасмин був підписаний 16 січня 1781 р. [10, s. 288].

⁴ Маємо погодитися з Вацлавом Щигельським, що Кароль Скарбек Мальчевський був з 1776 р. заступником командира (цей автор вжив термін «заступник коменданта») української і подільської дивізії і впродовж десяти років його резиденцією був Тетіїв поблизу Білої Церкви [10, s. 288]. Натомість, Маріуш Махиня і Чеслав Сжедницький виділяли тільки його функції як генерал-майора, одного з кількох керівників в українській і подільській дивізії [12].

Юзеф Зефірин Вітте (син коменданта Кам'янець-Подільської фортеці генерал-лейтенанта Яна Вітте), а росіян – князь Потьомкін і відомий тоді дипломат (згодом посол до Речі Посполитої) Яків Іванович Булгаков. З польського боку в якості радників брали участь декілька землевпорядників і згадуваний вище І. Ігнатовський. Описуючи ці події Антоній Марильський не мав достатньої інформації про російських переговорників, які абсолютно не звертали уваги на документи, що визначали кордони, як правило покладаючись на *«усні перекази своїх земляків»* [7, s. 462]. Комісія узгодила кордон на півдні вздовж Новоросії, а на схід від Крилова його встановлено в пункті з'єднання Київського воеводства і Новоросійської губернії, далі вздовж річок Дніпра та Ірпінь і знову вздовж Дніпра до Лойова в Мозирському повіті.

В середині 1781 року розпочала роботу нова комісія з визначення кордонів, яку з польського боку очолював генерал Кароль Мальчевський, а з російського – генерал (пізніше фельдмаршал) і київський губернатор Семен Ширков. У роботі комісії з польського боку в різні часи з метою виконання завдань, покладених на генерала К. Мальчевського, брали участь топографи: капітан Кароль Юзеф Сераковський⁵, капітан Міхал Кохановський, поручник Каспер Чарнек, хорунжий Ян Рембелінський і землевпорядник Базилій Севериновський, а також секретар Антоні Заблоцький⁶. Стосовно оточення генерала С. Ширкова історики згадують про двох офіцерів у ранзі майора. Робота комісії затягнулася, було то пов'язано з виїздом генерала С. Ширкова до Києва, а також хворобою у середині 1783 року генерала К. Мальчевського. Під кінець 1783 року генерал К. Мальчевський через майора К. Сераковського передав рапорт про діяльність комісії по врегулюванню кордону до Військового департаменту Постійної комісії⁷, а також 13 карт із позначенням кордонів і описанням прикордонних стовпів на східному відтинку від Крилова до Лоєва. Болеслав

Ольшевич вказує, що демаркаційні роботи тривали в Україні до 1785 року [9]. Так могло статися, що якісь роботи за наслідками діяльності комісії по усталенню кордонів тривали і після 1783 року.

У розрізі реалізації завдань збору інформації про Новоросійську губернію і власне Херсонський напрям, займався штаб української і подільської дивізії [14], яка виникла у 1768 році з об'єднання цих двох підрозділів. Очоловав її тоді Францішек Ксаверій Браницький, але після його від'їзду в 1769 році до Варшави на чолі залишився тогочасний коронний обозний Юзеф Габріель Стемпковський, який за заслуги отримав у 1772 році (головно за придушення повстання гайдамаків і селян) київське каштелянство, а після реорганізації коронної армії – звання генерал-лейтенанта. Після реформи 1776 року була сформована дивізія, що складалася з бригад національної кавалерії, розквартированої в Київському, Брацлавському, Подільському воеводствах. Очільник української і подільської дивізії був досвідченим офіцером і прагматичним політиком, що керував королівськими прихильниками в Україні, зокрема в Київському воеводстві [15; 16]. Окрім того, він мав під своїм командуванням досвідчених і здібних офіцерів у ранзі генерал-майора: Кароля Скарбка Мальчевського, Рафала Держка, Роха Лерніча, Стефана Любовідського і Міхала Зельонке. Окрім керівництва дивізією Ю. Стемпковський мав здійснювати загальний нагляд за зміцненням укріплень по лінії Дніпра. До вище згаданих генералів відносяться слова одного із дослідників військової розвідки: *«Польські генерали часом координували розвідувальну діяльність, як правило були організаторами розвідувальної мережі, що охоплювала територію сусідніх країн»* [17].

Від 1781 року, починаючи від відставки Нікити Івановича Паніна і зростання впливу князя Потьомкіна на закордонну політику, російська армія не перебувала в кордонах Речі Посполитої [18] і до 1783 року не було потреби отримання інформації про російські сили в районі Херсона, принаймні не знаходимо про те жодних спогадів. Однак, завдяки планам анексії Криму, виникла політична і стратегічна необхідність в інформації, адже план приєднання Криму передбачав також вторгнення російських військ на терени Речі

⁵ В літературі згадується як майор, але присвоєно йому те звання тільки 8 вересня 1783 р. [13].

⁶ Згодом консул у Херсоні.

⁷ Вацлав Щигельський помилково вказав, що до Департаменту у справах іноземців [10, s. 289].

Посполитої з метою захисту тилу головних сил від нападу з боку Молдавії і Волощини, а можливо Пруссії, чи нейтралізації настроїв польської шляхти (згадаймо про турецьку допомогу барським конфедератам) [19; 20].

Російська армія правдоподібно перетнула кордони Речі Посполитої в середині червня 1783 року. Російські правителі не вважали за необхідне повідомити владу Речі Посполитої про цей факт, а тим більше спитати згоди. У тій вимушеній ситуації Постійна рада оголосила про нейтралітет Речі Посполитої. У листі від 20 червня 1783 року Станіслав Август інформував, що на засіданні Постійної ради заслухано рапорт генерала Ю. Стемпковського про вторгнення двох російських корпусів [21, s. 501-502]. Важко визначити, чи частина російських сил прибула з Херсону, чи інших місць розквартирування. В усякому разі, король зажадав від української і подільської дивізії регулярних рапортів про пересування російського, турецького і австрійського війська.

У жовтні 1783 року розвідка української і подільської дивізії доповідала, що в кордонах Речі Посполитої перебувало 60 000 російських військових, докладнішу інформацію 22 грудня 1783 року представив генерал К. Мальчевський [21, s. 628; 22]. Першим корпусом керував князь, генерал (згодом фельдмаршал) Ніколай Васильович Репнін, який раніше виконував функції посла у Варшаві. Н. Репнін свій штаб влаштував в Умані. Другим корпусом керував генерал (пізніше фельдмаршал) Ніколай Іванович Салтиков, тогочасний віце-голова Військової колегії (з 1788 року голова). Н. Салтиков зупинився в Немирові⁸.

У першій половині липня 1783 року російські підрозділи розташувалися в різних пунктах південно-східних теренів Речі Посполитої. Насправді, з огляду на стратегічні завдання, чи можливу загрозу із боку турецької армії, прилегли до Дніпра території становили для російського керівництва головне поле спостереження, Репнін і Салтиков дбали про якнайкращу комунікацію з Херсоном. Важливим пунктом у комунікації на трасі Немирів-Херсон і Умань-Херсон було місто Юзефград Балта. На початку жовтня

1783 року, прибуваючі з Туреччини запорізькі козаки перетнули «сухий кордон» (з боку Новоросійської губернії) на території Речі Посполитої, напали на пост української і подільської дивізії поблизу села Вікно, між Балтою і Рашковим, і вкрали 12 коней [21, s. 623]. Командир посту, намісник Францішек Єзерницький, за недбалство був арештований і відданий під суд. У наступні тижні, очевидно за підтримки турків, напади повторилися. Для Ю. Стемпковського і влади у Варшаві напади запорізьких козаків і епідемія чуми стали аргументом, що пости української і подільської дивізії не можна відкликати з берегів Дністра (власне з Юзефграду Балти і Бершади) та віддати їх російській армії на вимогу її командування.

Керівництво української і подільської дивізії у зв'язку із ситуацією навколо анексії Криму, провадило широко розгорнуті розвідувальні заходи. Виділимо збір даних про розташування різноманітних підрозділів російської армії. Йдеться про закордонну розвідку, зокрема про подорож князя Потьомкіна з Херсона. Король вимагав інформації про російські корпуси, дані про їх дислокацію і розташування, поставки провізії та фуражу. Запитував: «*Чи є правдою, що частина їх повернулася до Херсона?*» [21, s. 557]. 27 липня 1783 року Ю. Стемпковський писав до Станіслава Августа Понятовського: «*Запам'ятавав доповісти Вашій Королівській Милості, що метою візиту князя Потьомкіна є така, аби публікувати декларацію, чи маніфест, що татарський хан добровільно віддав імператорові ціле ханство*» [21, s. 549]⁹. Неповний місяць пізніше до Ю. Стемпковського дійшли відомості про підпорядкування ханства Росії за згоди Шахін Гірея. За це він став кавалером ордена святого Андрія і був запрошений до Петербурга. Татарська старшина після отримання двох ящиків золотих коштовностей склала присягу на вірність імператору. 13 вересня 1783 року керівник української і подільської дивізії інформував про важку хворобу князя Потьомкіна¹⁰ та про інші події в прикордон-

⁸ Владислав Конопчинський припустився помилки, що в Кам'янці-Подільському [23].

⁹ В цьому місці треба зазначити, що прізвище Потьомкін по різному пишеться в джерелах і польській історіографії.

¹⁰ Під кінець серпня 1783 р. Потьомкін захворів на запалення легенів, однак у середині вересня відбулося

них губерніях, а через три тижні – про перебування фаворита цариці в Смоленську і про подальшу подорож до Петербурга [21, s. 582, 638]. У тому самому рапорті Ю. Стемпковський допускав, що з боку Туреччини можливий наступ, так як росіяни зосередили в районі Херсона мало припасів (всього на 10 днів) [21, s. 583]. На переломі 1783-1784 років, у ході переговорів щодо підписання другої конвенції в Айналі-Кавак, російська армія покинула терени Речі Посполитої і направилася в напрямі за Дніпро на Херсон.

Зацікавлення польської розвідки Херсоном зросло ще після 1781 року, коли великий коронний гетьман Францішек Ксаверій Браницький одружився з Олександрою Енгельгардт, племінницею Потьомкіна і улюбленицею цариці Катерини II. Потьомкін виступив посередником в укладанні того шлюбу. Зигмунд Борас написав про вигоди, які завдяки цьому отримав Ф. Браницький. *«Входячи в родину Потьомкіна, фактично ставав зятем цариці Катерини, коли Енгельгардт приходилася їй донькою. Не потрібно й говорити, що та, так добре розіграна партія з одруженням давала йому до рук значний посаг і підтримку самої цариці. Завдячуючи своєму одруженню Браницький виділився серед польських політиків і став незалежним навіть від короля Станіслава Августа Понятовського, який все більше потрапляв у неласку цариці»* [24].

Генерал Стемпковський постійно рапортував Станіславу Августу Понятовському не тільки про зустрічі опозиціонерів і події в Білій Церкві, від 1782 року резиденції великого коронного гетьмана (часом долучав листи від Потьомкіна і Браницького), а також про часті візити подружжя Ф. Браницьких до Херсона, де обговорювалися не тільки родинні справи, але також (а, може, в першу чергу) актуальна політична ситуація і плани на майбутнє. Генерал-лейтенант і каштелян Київський (у 1785 році став Київським воеводою) Стемпковський виступав тут у подвійній ролі: як командувач української і подільської дивізії, а також, як керівник королівського табору в Україні. Зрештою, гетьман Браницький теж прагнув до зустрічей із Стемпковським перед візитами у Херсон, пам'ятаючи про їх молоді літа і

бойове братерство, а перед усім мав на увазі схилити Київського каштеляна до переїзду політичних поглядів чи принаймні пом'якшення курсу і отримання інформації про настрої в королівському таборі. Наприклад, у червні 1783 року генерал Стемпковський писав до короля, що перед виїздом до Херсона Ф. Браницький хоче із ним обов'язково побачитися, вирішив після зустрічі *«поїхати до Білої Церкви, очевидно хоче досягнути якоїсь домовленості, і про те, очевидно, Милостивого Пана повідомить»* [21, s. 495]. Влітку 1783 року князь Потьомкін писав до гетьмана Ф. Браницького, що із задоволенням познайомився би з командиром української і подільської дивізії, запитував чи не приїхав би Стемпковський до Херсона? [21, s. 525]. Однак Стемпковський питання стосовно приїзду в Херсон узалежнив від королівського дозволу¹¹. Зустрічі двох політиків і командирів мали місце у наступні роки.

Чергове встановлення контактів політиків із Речі Посполитої і князя Потьомкіна мало місце в 1783 році, коли зондувалися шанси вдалого погодження польсько-російського примирення [20, s. 79-82; 25]. Автори проєктів примирення (меморіалів), Ян Понятовський і воевода познанський Август Сулковський, з метою консультацій гостювали у Білій Церкві в гетьмана Ф. Браницького і в Херсоні у князя Потьомкіна. Остаточного примирення не дійшло, скоріше за все тому, що Станіслав Август Понятовський не був ентузіастом такого рішення, як і князю Потьомкіну та двору в Петербурзі були не до вподоби деякі пункти меморіалів.

Стемпковський так оцінював Олександру Браницьку: *«Є достатньо вихованою, не є красивою, але може подобатися»* [21, s. 453]. Гетьманша достатньо сильно емоційно була пов'язана зі своїм вуєм (дядьком). Є на те свідчення, не тільки пов'язані з обставинами смерті князя Таврійського в 1791 році в Яссах, коли впала непритомна на землю, також видно те з попередніх донесень. Наприклад, у вересні 1783 року, коли Г. Потьомкін важко захворів, Браницькі тоді ж прибули до Херсона і по тому перебували з ним у подорожі до Смоленська, а гетьманша аж до Петербурга [21, s. 582, 638].

покрощення стану його здоров'я [3, s. 302].

¹¹ Агнешка Камінська стверджувала, що король замовив Стемпковському візити до Херсона [15, s. 388].

Освоєння теренів, долучених до Росії після Кючук-Кайнарджийського миру, і анексія Криму мали своїм наслідком збільшення польських інвестицій у чорноморському напрямку, власне заснування в той час Чорноморської торгівельної компанії [26, s. 59-67; 27]. Станіслав Август Понятовський фактично від початку свого панування розраховував на укладення формального примирення (в тому числі торгівельного трактату) з Росією, яке вважав за найбільш вдале забезпечення інтегрування земель Речі Посполитої. В питаннях торгівельних у Херсоні в травні-червні 1783 року, провадили переговори Брацлавський каштелян Марцін Грохольський і Каєтан Хржановський [26, s. 54-57]. Двоє переговорників домагалися розширення привілеїв для польської торгівлі на чорноморському напрямку. Восени 1783 року король підняв питання про направлення до Херсона торгівельного агента. Ним став Антоні Заблоцький, який прибув туди на весні наступного року. Однак, нове місце закордонної служби не відразу отримало статус консульства [26, s. 58-59].

Під час епідемії чуми в 1780-1781 роках для Речі Посполитої відчувалася безпосередня загроза з боку кордону з Туреччиною і (в меншому ступені) Австрією, натомість був відчутним голод на інформацію про вогнища зарази з російського боку [28, s. 75-76]. Єдине, що в середині листопада 1780 року комендант фортеці в Кам'янці-Подільському генерал Вітте рапортував до Військового департаменту про російського майора, який прибув із Херсона і подорожував як кур'єр до Стамбула [29]. Росіянин добрався до Дунаю, де зустрів зачумлених і повернувся до Кам'янця-Подільського. Без згоди коменданта кур'єр виїхав до Жванця, а далі до Херсона. Генерал Вітте у зв'язку з цим пропонував ущільнити кордони не тільки з турецького боку, але також із боку Новоросійської губернії.

У 1783 році, у зв'язку з інформацією від торгуючих чумакив і євреїв про чуму в турецьких провінціях у червні-серпні тривала акція прикордонних скарбових урядників по ознайомленню із ситуацією, яка однак була припинена їх керівництвом із-за побоювання розповсюдження зарази [28, s. 109-110]. 16 вересня 1783 року генерал Кароль Скарбек Мальчевський рапортував безпосередньо до Військового департаменту Постійної ради на підставі інформації від Уманського комісара Клоновського, що *«очевидно в Херсоні є епідемія, бо не тільки самі офіцери московські проявляють обережність. У Херсоні один з уманських чумакив несподівано помер»* [30]. Натомість, генерал К. Мальчевський розпорядився закрити кордон з боку Херсона і наказав командирам нижнього щабля, щоб співпрацювали з писарями тамтешніх митниць. Також написав листа до лікаря Яна Ружанського, що працював по завданню скарбової адміністрації на перетині кордону з метою недопущення поширення епідемії, аби він здійснював перевірку багажу шляхом запровадження карантину. Генерал К. Мальчевський не здійснював у той час спеціальної інформаційної роботи на херсонському напрямку. Заходи такого роду запроваджувалися як звичайно аби не допустити епідемії. Зрештою не виникло потреби подальших заходів у зв'язку з поетапним спадом захворюваності.

Вивчення чергових контактів Речі Посполитої і її мешканців із Новоросійською губернією безперечно потребує подальших досліджень, як перед 1783 роком, так і пізніше. Ще й досі не вивчені багаті архівні матеріали. Наприклад, стосовно епідемії чуми в Новоросійській губернії, чи польських колоній у тамтешніх містах на переломі XVIII – XIX ст. Є сподівання, що налагодження співпраці польських і українських істориків допоможе у розв'язанні цих питань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Cronin V. Katarzyna II. Imperatorowa Wszzechrosji. – Kraków, 2000. – S. 300; Fisher A. W. Russian Annexation of Crimea. 1772-1783. – Cambridge, 1970, passim.
2. Historia Ukrainy. – Lublin, 2000. – S. 5, 32.
3. Montefiore S. S. Potiomkin. Książę książąt. – Warszawa, 2006.
4. Рилєєв В. П. З історії заселення Херсонщини // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наук. доп. Міжнарод. наук.-метод. конф. 21-24 травня 1997 р. Т. 1 / під ред. Є. Г. Сінкевича, О. О. Коники. – Херсон, 1997. – С. 37.
5. Водотика С. Г., Сінкевич Є. Г. Історія Херсонщини. – Херсон, 2003. – С. 48-49, 53-58.

6. Callier E. Rozgraniczenie Ukrainy Polskiej od Nowej Rosji // Warta. – 1886. – S. 622.
7. Marylski A. Karol Malczewski generał czasów stanisławowskich // Rocznik Filarecki. – 1886. – Nr 1. – S. 462-466.
8. Olszewicz B. Polska kartografia wojskowa (zarys historyczny). – Warszawa, 1921. – S. 35.
9. Idem, Kartografia polska XVIII wieku (przegląd chronologiczno-bibliograficzny) / Oprac. W. Wernerowa, J. Ostrowski. – Warszawa, 2003. – S. 57 (jest to przedruk artykułu zamieszczonego w «Polskim Przeglądzie Kartograficznym». – 1932. – Nr 10. – S. 40).
10. Malczewski (Skarbek-Malczewski) Karol h. Abdank (1720-1805) // Polski Słownik Biograficzny (dalej PSB). – T. 19. – Wrocław, 1974.
11. Ihnatowski I. Dzieło Komisji granicznej między Ukrainą Polską i Nowo-Rosją. – Warszawa, 1781.
12. Oficerowie wojska koronnego 1777-1794, Spisy. – Cz. 1: Sztaby i kawaleria. – Kraków, 2002. – S. 31.
13. Krawczyk A. Sierakowski Karol Józef h. Prawdzic (1752-1820) // PSB. – T. 37. – Warszawa-Kraków, 1996-1997. – S. 279.
14. Srogosz T. Chersoń – nowy kierunek działań informacyjno-wywiadowczych dowództwa dywizji ukraińskiej i podolskiej (do 1783 roku) // Studia z dziejów Europy Wschodniej / red. G. Błaszczuk, P. Kraszewski. – Poznań, 2010. – S. 131-141.
15. Kamińska A. Stempkowski (Stępkowski) Józef Gabriel h. Suchekomnaty (zm. 1793) // PSB. – T. 43. – Warszawa-Kraków, 2005. – S. 385-392.
16. Srogosz T. Początki budowy stronnictwa królewskiego na Ukrainie przez Józefa Gabriela Stępkowskiego (koniec lat sześćdziesiątych – początek siedemdziesiątych XVIII w.) // Przegląd Nauk Historycznych. – R. 5. – 2006. – Nr. 1(9). – S. 171-183; idem, Pokonanie hajdamaków jako podstawa znaczenia Józefa Gabriela Stępkowskiego na prowincji szlacheckiej // Ukraino-polski dialog w Uman. Zbirknik naukowych prac. – Humań-Gniezno-Łańcut-Częstochowa, 2009. – S. 195-204; idem, «Страшний Юзеф» – генерал Юзеф Габріель Стемпковський і його боротьба з гайдамаками у 1768-71 роках // Київська старовина. – 2005. – № 2. – С. 60-74.
17. Zarzycki W. Wywiad dyplomatyczny i wojskowy Polski przedrozbiorowej. – Warszawa, 1979. – S. 167.
18. Srogosz T. Zakres działalności Rady Nieustającej w systemie politycznym Rzeczypospolitej w latach 1775-1788 / Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. – Seria: Zeszyty Historyczne. – 1998. – Z. 5. – S. 191.
19. Idem, Dywizja ukraińska i podolska wobec wkroczenia armii rosyjskiej do Rzeczypospolitej w 1783 roku // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2009. – Вип. XXVI. – С. 133.
20. Idem, Rzeczpospolita wobec aneksji Krymu przez Rosję w 1783 roku // Władza i polityka w czasach nowożytnych / red. Z. Anusik. – Łódź, 2011.
21. Biblioteka im. Czartoryskich w Krakowie. – Nr. 688.
22. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Militaria z Jabłonny. – Nr. 4. – S. 604-606.
23. Polska a Turcja 1683-1792. – Warszawa, 1936. – S. 275.
24. Boras Z. Hetman wielki koronny Franciszek Ksawery Branicki (1730-1819) // Społeczeństwo, armia i polityka w dziejach Polski i Litwy. Studia z dziejów politycznych i wojskowych dedykowane Profesorowi Benonowi Miśkiewiczowi z okazji jubileuszu siedemdziesięciolecia urodzin / red. A. Czubiński. – Poznań, 2002. – S. 237.
25. Michalski J. Sprawa przymierza polsko-rosyjskiego w dobie aneksji Krymu // idem, Studia historyczne z XVIII i XIX wieku. – T. 1 (Polityka i społeczeństwo). – Warszawa, 2007. – S. 420-448.
26. Mądzik M. Polskie inicjatywy handlowe w rosyjskich portach czarnomorskich na przełomie XVIII i XIX wieku. – Lublin, 1984.
27. Dr Antoni J. [A. J. Rolle]. Początki handlu polskiego na M. Czarnym i żegluga po Dniestrze // Opowiadania historyczne. – Seria IV. – Warszawa, 1884; Feldman J. Projekty handlu polsko-francuskiego w XVIII w. // Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby. – T. II. – Kraków, 1938. – S. 247-263; Gaziński R. Prusy a handel solą w Rzeczypospolitej w latach 1772-1795. – Warszawa, 2007. – S. 92-94; Guldon Z. Handel Polski z Mołdawią, Nowoserbią i Chersoniem w końcu XVIII w. // Polska. Prusy. Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr. hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej / red. B. Śliwiński. – Gdańsk, 1995. – S. 57-61; Michalski A. Działalność handlowo-gospodarcza szlachty polskiej w miastach nadczarnomorskich u schyłku XVIII i początkach XIX w. // Poljaki, na pıvdni Ukraini ta v Krimu. Polacy na południowej Ukrainie i Krymie / red. T. Ciesielski, E. Czapiewski, W. Kusznir. – Odessa-Opole-Wrocław, 2007. – S. 52-53. *W powyższym zestawieniu pominięte zostały biogramy i nie wnoszące nowych treści prace, na przykład będący kompletnym nieporozumieniem artykuł Krzysztofa Gębury (Związek Prota Potockiego z Chersoniem na tle panoramy gospodarczej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1772-1795 // Z dziejów wojskowości polskiej. Księga jubileuszowa Profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin / red. J. Gmitruk, W. Włodarkiewicz. – Warszawa-Siedlce, 2008. – S. 76-81).*
28. Srogosz T. Dzuma ujarzmiona? Walka z czarną śmiercią za Stanisława Augusta. – Wrocław, 1997.
29. AGAD, tzw. Metryka Litewska. – Dz. VII. – Nr. 34. – S. 36; Nr. 88. – S. 63v-64.
30. AGAD, tzw. Metryka Litewska. – Dz. VII. – Nr. 128. – k. 153-153v.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор Я. В. Верменич, д.і.н., професор П. М. Тригуб